

heden betekenen. Dit schept voor de Overheid verantwoordelijkheid tegenover het geheel. Bovendien draagt zij, door haar emigratieverdragen, verantwoordelijkheid naar buiten. Bij de beoordeling van de adviezen, welke de Centrale Raad voor de Emigratie geeft, zal de Overheid zich van de prioriteit van het algemeen belang bewust moeten blijven.

2. Het inschakelen van emigratie-organen en hun subsidiëring door de Overheid is wenselijk, indien door de inschakeling de bevordering van de emigratie op efficiënte wijze wordt gediend. Men kan zich dit ten aanzien van de maatschappelijke organisaties bijvoorbeeld indenken, indien reeds uit anderen hoofde een goed georganiseerd

apparaat en een nauw contact met haar leden bestaat. Wat betreft de kosten verbonden aan de behartiging van partiële geestelijke, zedelijke en culturele belangen van de emigrant zal sterk moeten worden betwijfeld of deze ten laste mogen komen van de Overheid.

De efficiency van het emigratie-apparaat dient, bij de voorgestelde organisatievorm, voortdurend in het oog te worden gehouden omdat steeds verspilling dreigt. De weg van de aspirant-emigrant naar het buitenland kan immers in principe, in sommige gevallen in feite, via het apparaat van de maatschappelijke organisatie of dat van het Rijks-arbeidsbureau lopen en is dus „dubbelbanig”.

v. d. B.

De landbouw en de migratie

Om een juist beeld te krijgen van de belangen, welke de Nederlandse landbouwende bevolking heeft bij de overzeese migratie, dient men er rekening mee te houden, dat ons platteland in twee tamelijk scherp gescheiden delen uiteenvalt, die t.a.v. de migratie in het verleden in een belangrijk verschillende positie hebben verkeerd en waar ook thans de omstandigheden in dit opzicht geenszins dezelfde zijn, nl. enerzijds het klei- en laagveen-gebied in het Westen en Noorden van ons land, anderzijds de zandgronden in het Zuiden en het Oosten.

In grote lijnen onderscheidt het klei-veengebied zich in het volgende van de zandgronden: 1) een grotere vruchtbaarheid, waardoor het mogelijk was om reeds voor het in zwang komen van het gebruik van kunstmest, dit gebied vrijwel volledig in cultuur te brengen; 2) een hogere gemiddelde bedrijfsgrrootte en als gevolg hiervan een aanzienlijk grotere betekenis van de loonarbeid in het agrarisch bedrijf; 3) een grotere eenzijdigheid in de productierichting en als gevolg daarvan reeds van oudsher een overwegend op levering voor de markt gerichte productie en een vroegtijdige inschakeling in het geldverkeer.

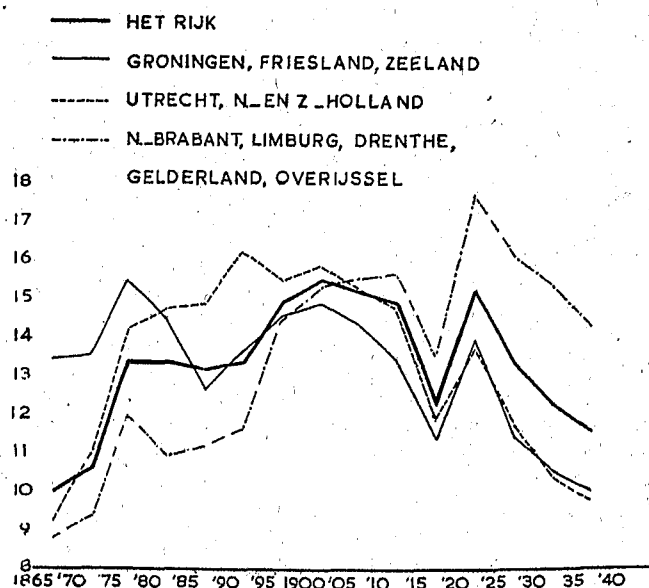
Het onder 3) genoemde kan ongetwijfeld mede verklaren, waarom op de klei- en veengronden moderne economische denkbeelden, een bewust streven naar een hoger inkomen en een daarmee gepaard gaand streven naar verbetering van het bedrijf, veel vroeger ingang vonden dan op de zandgronden. Hoewel in dit opzicht belangrijke regionale verschillen bestaan, kan in het algemeen worden geconstateerd, dat reeds in de eerste helft van de 19de eeuw in het Westen en het Noorden van het land een aanzienlijke intensivering van de agrarische productie plaatsvond. Deze intensivering ging gepaard met een belangrijke uitbreiding van de werkgelegenheid, zodat de jongeren zonder al te veel moeite een bestaan in de landbouw konden vinden. Vooral de landarbeiders trouwden in het algemeen vroeg en hadden een groot aantal kinderen, zodat de bevolking relatief snel groeide¹⁾. Zoals nevenstaande grafiek laat zien, hadden de typische klei-akkerbouwprovincies — geheel in tegenstelling tot de huidige situatie — vóór 1880 een hoger geboorte-overschot dan de rest van het land.

In deze toestand kwam een belangrijke verandering na het intreden van de grote landbouwcrisis aan het eind van de vorige eeuw. Deze leidde er toe, dat de boeren in

het Westen en het Noorden van het land, die, zoals gezegd, in relatief belangrijke mate zijn aangewezen op loonarbeid, hierop trachtten te besparen, zodat zich in deze gebieden een sterke agrarische werkloosheid ontwikkelde. Weliswaar ebde de landbouwcrisis in de loop der jaren geleidelijk weer af, doch ondertussen was een begin gemaakt met de mechanisering van verschillende onderdelen van het agrarische productieproces, die sindsdien geleidelijk voortgang vond. Wel vond ook op de klei- en veengronden een verdere intensivering van de productie plaats, doch het effect hiervan werd gecompenseerd door de voortschrijdende mechanisatie. Het gevolg was, dat sinds 1875 de akkerbouw en veeteelt op de klei- en veengronden nauwelijks enige uitbreiding van werkgelegenheid te zien hebben gegeven. In tal van zuiver agrarische gemeenten in dit deel van het land is, tenzij er tuinbouw tot ontwikkeling kwam, de bevolking sedertdien ook praktisch niet meer toegenomen.

Deze gang van zaken bracht mee, dat het agrarisch geboorte-overschot in deze gebieden na 1875 vrij plotseling een andere weg moest zien te vinden. Er was voor degenen, die overcompleet waren, geen keus; slechts door weg te trekken konden zij zich een bestaansmogelijkheid verschaffen. Tallozen vonden werk in de zich uit-

Geboorte-overschot per 1.000 van de gemiddelde bevolking in het Rijk en in groepen van provincies, 1865—1940.

¹⁾ Zie o.a. E. W. Hofstee, Het Oldambt, deel I, Vormende Krachten, 1937, blz. 209 e.v. Men vergelijkte de cartogrammenserie, Bijlage IIa, 1-11 in de Bijlagen van „De verspreiding van de bevolking in Nederland”, Publicatie no. 1 van de Rijksdienst voor het Nationale Plan, die een beeld geeft van de absolute bevolkingsgroei per gemeente per tienjaarlijkse periode over het tijdvak 1840-1940.

breidende industrie, handel en verkeer in andere provincies en sindsdien zijn Groningen, Friesland en Zeeland dan ook de provincies met het grootste binnenlandse vertrekoverschot. Voor velen echter was de overgang naar stad en industrie moeilijk. Omdat het praktisch nu eenmaal moeilijk is om jongens — voor meisjes, die als dienstbode wegtrokken ligt de zaak anders — naar elders te laten vertrekken voor ze ongeveer volwassen zijn en daar de gelegenheid voor scholing in andere beroepen meestal ontbrak, stonden voor degenen, die van het platteland wegtrokken, meestal slechts de ongeschoolde beroepen open. Bovendien kwam men dikwijls pas op latere leeftijd tot de conclusie, dat het op het platteland niet meer ging. Meestal had men dan reeds te lang in de plattelandssfeer geleefd om aan het nieuwe beroeps milieu te kunnen wennen. Het ligt dus wel voor de hand, dat velen de mogelijkheid, om in Amerika in het agrarische beroep een nieuwe toekomst voor zichzelf en eventueel voor hun kinderen te vinden, sterk aantrok. En zo ontwikkelt zich dan in het laatste kwart van de vorige eeuw een omvangrijke landverhuizing uit de klei-landbouwgebieden van Nederland naar Amerika, die zich tot aan de eerste wereldoorlog voortzet. Groningen, Friesland en Zeeland hebben in deze periode relatief verreweg de meeste landverhuizers geleverd en de landarbeiders vormden hiervan een zeer hoog percentage.

Thans is de situatie in de klei-veengebieden aanzienlijk gewijzigd. De geboortecijfers in deze gebieden zijn in het algemeen zeer sterk gedaald. In grote lijnen gezien is het aantal geboorten er thans belangrijk lager dan op de zandgronden ²⁾. Houdt men er rekening mee, dat, juist door het geringere kinderaantal en verder door de stijging van de lonen, de landarbeiders veel beter dan vroeger in de gelegenheid zijn om hun kinderen een voortgezette opleiding te geven en van deze gelegenheid in toenemende mate gebruik maken, dan lijkt het niet onwaarschijnlijk, dat in een groot deel van het klei-veengebied binnen afzienbare tijd eerder sprake zal zijn van een tekort aan arbeidskrachten, dan van een teveel. Waarschijnlijk mede door de ervaring, die men hier van oudsher met landverhuizing heeft en door de familierelaties over zee, zijn de klei-veengebieden thans nog het deel van ons platteland, dat het meeste migratie-„minded” is, zoals de migratiecijfers over de laatste jaren laten zien. Op iets langere termijn gezien is de landverhuizing hier echter niet meer te beschouwen als een noodzakelijke factor voor het handhaven van de juiste verhouding tussen bevolking en bestaansmiddelen.

Heel anders ontwikkelden zich de verhoudingen op de zandgronden. Hoewel men niet kan zeggen, dat in het eerste driekwart van de 19de eeuw de structuur van de landbouw in deze gebieden zich in het geheel niet wijzigde, was toch de verandering uiterst langzaam. Het bedrijf bleef in sterke mate gericht op zelfverzorging, terwijl gebrek aan mest intensivering uiterst moeilijk maakte en de uitbreiding van de cultuurgrond remde. Het gevolg van een en ander was, dat de bestaansmogelijkheden in deze gebieden slechts een geringe uitbreiding ondergingen. Op een merkwaardige manier heeft de boerenbevolking in deze streken zich aan deze geringe uitbreiding van de bestaansmogelijkheden aangepast, nl. door niet of laat te trouwen. Zij, die niet als boer of anderszins een zelfstandig bestaan konden verwerven, bleven ongetrouwd bij vader en moeder en later bij een wel trouwende broer of zuster inwonen. Het gevolg was, dat de bevolking in vele agrarische gemeenten op de zandgronden vrijwel niet toenam.

Duidelijk ziet men het effect van deze houding t.a.v. de voortplanting, wanneer men de grafieken betreffende het geboortecijfer van Noord-Brabant en Zeeland van 1840—1940, op blz. 46 en 50 van „Het bevolkingsvraagstuk” van Prof. Dr H. W. Methorst en Prof. Dr M. J. Sirks met elkaar vergelijkt. Het blijkt, dat tot omstreeks 1890 het geboortecijfer in het katholieke Brabant, waar men, zeker in die tijd, aan een kunstmatige beperking van het kindertal in het huwelijk niet behoeft te denken, bij dat van het Rijk ver ten achter bleef, terwijl — eveneens volkomen tegengesteld aan de huidige verhoudingen — dat in Zeeland er ver boven lag.

Aan het eind van de 19de eeuw kwamen in de toestand op de zandgronden belangrijke veranderingen. De geleidelijke ontwikkeling van het gebruik van kunstmest leidde enerzijds tot een belangrijke verhoging van de opbrengst van de reeds in cultuur zijnde gronden, terwijl anderzijds ontginning op grote schaal hierdoor mogelijk werd gemaakt. Van belangrijke betekenis was ook de ontwikkeling van de zuivelindustrie, waardoor het ook voor de kleine boer mogelijk werd een behoorlijke afzet voor zijn melk te vinden. Tenslotte brachten de ontwikkeling van de export van veredelde landbouwproducten en verschillende andere omstandigheden met zich, dat het boerenbedrijf ook hier meer en meer overging van de zelfverzorging naar de productie voor de markt, waardoor de intensivering van de productie weer werd gestimuleerd.

Een en ander had tot gevolg, dat aan het eind van de vorige eeuw en in het begin van deze eeuw de mogelijkheid om in de landbouw op de zandgronden een zelfstandig bestaan te vinden, min of meer plotseling, aanzienlijk werd vergroot. Deze ontwikkeling leidde er toe, dat een veel groter aantal huwelijken kon worden gesloten, waardoor weer als het ware automatisch het geboortecijfer steeg. Terwijl in het land als geheel van 1875 af een constante daling van de geboortecijfers valt te constateren, zien we op de zandgronden in de regel de hoogste geboortecijfers eerst na de eeuwwisseling optreden en hoewel ze sedert de jaren twintig in het algemeen zijn gedaald, zijn ze nog steeds aanzienlijk hoger dan op de kleigronden.

Ondertussen zijn de verhoudingen echter opnieuw veranderd. De mogelijkheid om door ontginning nieuwe bedrijven te stichten loopt door gebrek aan geschikte woeste grond geleidelijk ten einde, terwijl ook een verdergaande splitsing van de bedrijven op voortdurend grotere moeilijkheden stuit. De mogelijkheden voor het verwerven van een eigen bedrijf worden voor de boerenzons op de zandgronden dus steeds geringer. Misschien zal deze toestand op de duur tot een hernieuwd streven naar een aanpassing van de voortplanting aan de bestaande mogelijkheden leiden, zoals dit in de vorige eeuw plaatsvond, zij het misschien langs andere wegen. Een eventuele verdergaande geboortebepijking in de toekomst — buiten beschouwing latende of deze om andere redenen al dan niet als wenselijk moet worden beschouwd — kan echter niets veranderen aan het feit, dat het aantal in de afgelopen decennia geboren boerenzons veel groter is dan het aantal bedrijven, dat in de toekomst ter beschikking komt. Nu zou dit niet erg zijn, wanneer deze boerenzons in het algemeen zonder moeilijkheden naar andere beroepen zouden kunnen overgaan. Dit is echter niet het geval. Terwijl op de duur bij de huidige situatie vermoedelijk ongeveer 60 pCt van de boerenzons geen plaats zal kunnen vinden als zelfstandige boer, is er slechts ongeveer 20 pCt ³⁾, dat onmiddellijk na de lagere school een andere richting

²⁾ Zie o.a. de cartogrammen in T. van den Brink, „Eerste resultaten van de statistische analyse van de loop der geboortecijfers in Nederland”, Publicatie No. 2 van de Commissie voor het Geboortecijferonderzoek van het Instituut voor Sociaal Onderzoek van het Nederlandse volk 1949.

³⁾ Zie het binnenkort te verschijnen rapport van de Afdeling Streekonderzoek van het Landbouw-Economisch Instituut over het kleine boerenvraagstuk. Over deze kwestie in het algemeen ook E. W. Hofstee, „De functie van de internationale migratie”, Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 1949, blz. 10-23.

dan de agrarische kiest. De rest vindt in eerste instantie een plaats op het ouderlijk bedrijf, hoewel een groot deel van hen daar economisch zonder bezwaar zou kunnen worden gemist. Zij worden daar in de praktijk en veelal ook nog theoretisch opgeleid voor het boerenbedrijf, waarin ze later grotendeels geen zelfstandig bestaan kunnen vinden. Wanneer de tijd is gekomen, dat zij zelfstandig willen worden en een eigen gezin willen stichten, moeten zij voor een groot deel, omdat zij voor andere beroepen geen scholing bezitten, zich tevreden stellen met de positie van ongeschoold arbeider. Veelal verzet hun gevoel van eigenwaarde, hun boerentrots, zich hiertegen, zodat zij de oude weg volgen en ongetrouwd op de boerderij blijven leven. Het is deze groep van verkeerd opgeleide boerenzoons op de zandgronden, die op het ogenblik één der grootste problemen van agrarisch Nederland vormt. De jongste volkstelling geeft de mogelijkheid om ten naaste bij te schatten hoe groot hun aantal is. Het loopt in de tienduizenden. Vooral in de zuidelijke provincies bestaat er een onheilspellende wanverhouding tussen het aantal jongeren, dat blijkens hun werkzaamheid op de ouderlijke boerderij zich voorbereidt op een toekomstige positie als boer en het aantal plaatsen, dat, naar valt te berekenen, in de toekomst voor hen vrij zal komen. Het is in de eerste plaats om deze groep mensen, dat de Nederlandse landbouw belang heeft bij migratie. Voor deze mensen is in Nederland geen redelijk perspectief voor de toekomst, terwijl zij voor de gemeenschap een last betekenen. Noch aan overtollige arbeidskrachten op te kleine bedrijven, noch aan vergroting van het leger van ongeschoolden, waarvan er in ons land reeds teveel zijn, hebben wij behoefte.

Voor de boerenzoons, waarvoor het nog niet te laat is, moet zeker worden getracht ook langs andere wegen tot een oplossing van dit probleem te komen. Getracht moet worden zoveel mogelijk te bevorderen, dat allen, waarvoor in de landbouw naar redelijke verwachting geen plaats is, zo spoedig mogelijk, d.w.z. onmiddellijk na de lagere school te hebben doorlopen, een andere weg zoeken, via ambachtsschool of andere vormen van voortgezet onderwijs. Afgezien echter van de vraag of dit zal gelukken, althans volledig zal gelukken, staan we op het ogenblik voor het feit, dat deze grote groep van in het verleden

verkeerd geschoolden er is. De enige redelijke oplossing voor hen vormt migratie. Het geeft hen de kans om het beroep en de levenshouding, die zij zich in hun opleiding in het agrarisch bedrijf hebben eigen gemaakt en voor hen zelf en voor de maatschappij ten nutte te maken.

Tot nu toe is de omvang van de overzeese migratie van de zandgronden, in het bijzonder de zuidelijke zandgronden, zeker nog niet in overeenstemming met de feitelijke noodtoestand, die daar bestaat. Naast andere factoren speelt het ontbreken van een migratie-traditie, die in de klei-veengebieden bij de agrarische bevolking wel aanwezig is, zeker een rol. Gebrek aan inzicht, onwil of onmacht om de problemen van eigen toekomst en die van de kinderen door te denken, vallen zeker dikwijls te constateren. Van groot belang is ongetwijfeld, dat de directe noodzaak, om stappen te ondernemen, ontbreekt. De landarbeiders op de kleigronden, die aan het eind van de vorige eeuw geen werk meer konden vinden, hadden geen keus; ze moesten iets doen om een bestaansmogelijkheid te vinden. Voor de boerenzoons op de zandgronden bestaat deze noodzaak niet. Er is voor hen altijd nog te eten en te drinken en er is een onderdak; de traditionele familie- verhoudingen brengen mee, dat dit hun niet wordt misgund. Zij hebben nog de keuze en vaak zal het directe ongemak en de moeilijkheden, die de migratie meebrengen, zwaarder wegen, dan het gebrek aan toekomstperspectieven. Zoals een boerenzoon aan een medewerker van het Landbouw-Economisch Instituut mededeelde, werd hij liever „Oom”, d.w.z. hij bleef liever ongetrouwd bij zijn getrouwde broer inwonen, dan te migreren. De gunstige resultaten, die de landbouw in en na de oorlog te zien heeft gegeven, zullen zeker een dergelijke mentaliteit in de hand hebben gewerkt.

Het is echter van het grootste belang, zowel voor deze jonge boeren zelf, als voor de Nederlandse samenleving, dat zij er van worden doordrongen, dat zij de thans bestaande kansen om te migreren dienen aan te grijpen. Een doelbewuste propaganda voor de migratie, een juiste voorlichting en een goede voorbereiding, die de stap naar een nieuw vaderland kan vergemakkelijken, is voor deze groep, meer dan voor enige andere groep van onze bevolking, noodzakelijk.

Wageningen.

Prof. Dr E. W. HOFSTEE.

Emigratie en sociale verantwoordelijkheid

Nu de emigratie van Nederlanders een sprekende omvang begint aan te nemen en in de Troonrede van 1950 een krachtige bevestiging er van wordt aangekondigd, zal in het onderstaande een korte schets gegeven worden van één facet, nl. van het groeiende sociale verantwoordelijkheidsbesef ten aanzien van de emigratie over de afgelopen honderd jaar in Nederland. De verschillende vormen van sociale activiteit der Overheid, kerken en organisaties uit de vrije maatschappij, welke de landverhuizing hebben beïnvloed, bevordert dan wel geleid, zullen hierbij als maatstaf worden genomen.

Onder emigratie wordt hier verstaan het vrijwillig vertrek van Nederlanders naar enig ander land, ten behoeve van blijvende vestiging en/of verkrijging van bestaansmiddelen aldaar, zo mede van hun gezinsleden, die hen begeleiden of volgen. Zij, die in dienst zijn van een Nederlandse werkgever, vallen buiten de emigratie.

De volgende drie fasen, gescheiden door de beide wereldoorlogen, kunnen worden onderscheiden:

I. Vrije emigratie tot 1914.

Dr J. van Hinte heeft in zijn werk: „Nederlanders in Amerika, een studie over landverhuizers en volksplanters in de 19e en 20e eeuw in de Vereenigde Staten van Amerika” (1928) aangetoond, dat het emigratieverschijnsel veel samengestelder is dan gewoonlijk wordt aangenomen. Hij onderscheidt:

a. een natuurlijke, min of meer spontane emigratie, welke door het zenden van brieven, geld, vrijkaarten aan achtergebleven familie dan wel dorpsgenoten werd gestimuleerd, zelfs in tijden van betrekkelijke bloei in Nederland. Deze wijze van selectie van emigranten heeft over het algemeen goede resultaten opgeleverd;

b. een kunstmatige, rechtstreeks aangewakkerde emigratie, welke veelal het gevolg was van voorspiegelingen door het bedrijf van malafide stoomvaart-, spoorweg- en landagenten, de zgn. emigrantenwerfers, in ons land. Hiertegenover zij echter ook vermeld de activiteit van betrouwbare scheepvaartagenten, bijv. van de Neder-